

ПШЧЕНКО
Олег Володимирович,
канд. с.-г. наук, директор
Прилуцької дослідної станції НААН
(м. Прилуки)

НАУКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТВАРИННИЦЬКОЇ ГАЛУЗІ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ В 50-х рр. ХХ ст.

Проведено історико-науковий аналіз розвитку тваринництва України в 50-х рр. минулого століття в контексті реорганізаційних заходів уряду.

Проведен историко-научный анализ развития животноводства Украины в 50-х гг. прошлого века в контексте реорганизационных мероприятий правительства.

Conducted historical and scientific analysis of livestock development in Ukraine in the 50 s. the last century in the context of reorganization measures of the government.

На початку 50-х років минулого століття продуктивність сільського господарства України характеризувалася низькими показниками. Галузь, незважаючи на застосування жорстких методів адміністративно-репресивного тиску до селян, знаходилася в стані хронічного застою. Становище в країні було складним. Незважаючи на відновлення довоєнного економічного потенціалу, добробут трудящих, особливо на селі, істотно не поліпшився. Колгоспи і радгоспи працювали, як правило, малоефективно, численні обмеження стримували розвиток особистих підсобних господарств, кілька років не зростало зернове виробництво, така ж критична ситуація склалася й у тваринництві [1, с. 155].

Поворотним пунктом у розвитку сільського господарства став вересневий (1953 р.) пленум ЦК КПРС, на якому вперше з часів колективізації М. Хрущов критично оцінив умови життя на селі й стан сільського господарства, акцентував увагу на назрілій потребі реформування цієї відсталі галузі господарства. Є показовим, що з 1953 по 1964 рр. відбулося 11 пленумів ЦК КПРС і проведено понад півсотні загальносоюзних і республіканських нарад з

аграрних питань [2, с. 80]. Держава намагалася без зміни соціалістичних виробничих відносин шляхом тільки деяких послаблень у податковій політиці та ціноутворенні зупинити деградацію продуктивних сил сільськогосподарського виробництва. Вжиті заходи сприяли деякому піднесенню сільського господарства і поліпшенню становища трудящих. Із січня 1954 р. почали діяти постійні погектарні норми поставок тваринницької продукції, з колгоспів було списано заборгованість минулих років. Зменшено поставки овочів і картоплі. Частина продуктів колгоспники продавали державі у порядку закупівель через заготівельні організації. У 1953-1958 рр. заготівельно-закупівельні ціни на зерно зросли у 7 разів, на картоплю – у 8, на продукти тваринництва – у 5,5 рази [3, с. 442]. Було скасовано обов'язкові поставки сільськогосподарських продуктів із колгоспних дворів, удвічі знижено податки з присадибних господарств. У 1958 р. відмінено обов'язкові поставки. Встановлено єдині закупівельні ціни на сільськогосподарську продукцію, диференційовані по зонах країни. Зазнала змін і практика планування. Колгоспи мали право з урахуванням планів заготівель і закупівель визначати розмір посівних площ під певні культури, кількість худоби. Вперше колгоспники могли самі вирішувати, як використовувати власні ресурси. Почалося впровадження щомісячного авансування колгоспників – 25% від коштів, що надходили від реалізації худоби і продуктів тваринництва [1, с. 156]. Протягом 1951–1960 рр. збільшилися капіталовкладення, обсяги яких досягли 6799 млн. крб., або 15,6% загального обсягу інвестицій у господарство [3, с. 443].

М. Хрущов вбачав причину кризових явищ у сільському господарстві в недосконалих формах управління й постійно прагнув до змін у системі управління галуззю. З його ініціативи змінювалися структури союзних і республіканських міністерств, обласних і районних земельних органів. На початку 1956 р. державно-партійне керівництво прийняло кілька постанов щодо реорганізації системи науково-дослідних установ і вищих навчальних закладів у галузі сільського господарства. У червні цього ж року відбулась Всесоюзна

нарада працівників сільськогосподарської науки. Згідно з рішеннями наради вибудувалась струнка система організації науково-дослідних установ в галузі сільськогосподарського виробництва: 1. Державні комплексні сільськогосподарські дослідні станції або інститути, які створювалися у всіх областях, краях і республіках; 2. Зональні науково-дослідні інститути сільського господарства; 3. Галузеві науково-дослідні інститути і дослідні станції у найважливіших галузях сільського господарства і науки [4, с. 13]. Головною науковою установою в галузі сільського господарства, що мала координувати роботу усіх науково-дослідних закладів, було визначено Всесоюзну академію сільськогосподарських наук імені В.І. Леніна, що підпорядковувалась Міністерству сільського господарства СРСР і здійснювала безпосереднє керівництво роботою всесоюзних галузевих науково-дослідних інститутів.

Відповідно до постанови ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР від 10 травня 1956 р. № 524 «Про заходи по поліпшенню роботи науково-дослідних установ по сільському господарству» було здійснено реорганізацію в системі управління сільськогосподарською наукою України [5]. Усі науково-дослідні установи сільськогосподарської галузі, що станом на середину 50-х років були розпоршені по різних міністерствах і відомствах республіки, переходили в підпорядкування Міністерству сільського господарства УРСР. Відповідно до постанови Ради Міністрів УРСР № 1566 від 30 грудня 1956 р. була створена Українська академія сільськогосподарських наук [6]. Академія підпорядковувалася Міністерству сільського господарства УРСР і розташовувалась у м. Києві. До складу Академії входили п'ять відділень. Академіком-секретарем Відділення тваринництва було призначено члена Президії, кандидата сільськогосподарських наук Олександра Юхимовича Яценка. Відділення координувало роботу науково-дослідних зональних і галузевих інститутів, дослідних станцій і відділів тваринництва обласних дослідних станцій, а також зоотехнічного і ветеринарного факультетів Навчальної частини УАСГН, Харківського та Львівського зооветеринарних

інститутів, зоотехнічних і ветеринарних факультетів та кафедр сільськогосподарських інститутів, підвідомчих МСГ УРСР [7, арк. 3].

Збільшення виробництва продукції тваринництва і зниження її собівартості завжди великою мірою залежало від продуктивних і породних якостей сільськогосподарських тварин. Тому робота науково-дослідних і навчальних закладів у зазначений період спрямовувалась на подальше удосконалення існуючих порід і порідних груп тварин та птиці. Ще з 20-х років минулого століття в Україні розпочалась планомірна робота щодо поліпшення племінної справи. З цією метою створювались державні племінні господарства, велися племінні книги. Також було започатковано обмін досвідом – організовувались різноманітні виставки, велися курси і проводилися дослідження. Згодом було визначено організаційну структуру племінної справи, завдання й напрями подальшої діяльності щодо якісного удосконалення породного складу сільськогосподарських тварин. У районах з найбільш розвиненим племінним тваринництвом створено мережу державних племінних розплідників. Станом на початок 1958 р. в Україні функціонувало 20 держплемрозплідників по розведенню великої рогатої худоби, які обслуговували 285 племінних ферм, працювало 29 племінних радгоспів. Також у колгоспах і радгоспах було створено 716 племінних ферм великої рогатої худоби. Відповідно до постанови Ради Міністрів УРСР (березень, 1958 р.) про заходи щодо подальшого поліпшення племінної справи і штучного осіменіння у тваринництві започатковано нові форми племінної справи та структуру племінних господарств – 58 державних станцій з племінної роботи та штучного осіменіння сільськогосподарських тварин, 469 колгоспних племінних ферм великої рогатої худоби, 36 держплемзаводів, племрадгоспи [8, с. 188].

Однак через надмірну ідеологізацію біологічної науки, на розвитку генетичних досліджень протягом десятиліть негативно позначилося жорстке нав'язування хибної теорії успадкування набутих ознак. Проте, попри вплив низки негативних чинників, в Україні було виведено вітчизняні високопродуктивні породи сільськогосподарських тварин. Зокрема, вчені НДІ

тваринництва Лісостепу і Полісся УРСР разом із спеціалістами і передовиками сільськогосподарського виробництва вивели лебединську породу великої рогатої худоби (Бондаренко Д.С., Яценко О.Ю., Кириченко Г.П., 1950 р.). Цим же інститутом разом з Полтавським інститутом свинарства виведено Миргородську породу свиней, яка в подальшому стала плановою поліпшуючою породою для промислового схрещування свиней в господарствах усіх областей зон Лісостепу і Полісся [9, арк. 323].

Вчені зазначеного інституту розробили перший в Україні план поліпшення продуктивних і племінних якостей худоби на прикладі Харківської області. В результаті досліджень виведено ряд високоудійних і жирномолочних ліній симентальської, лебединської і червоної степової порід великої рогатої худоби. Проведено оцінку щодо якості потомства основних плідників племінних заводів, радгоспів і державних станцій з племінної роботи й штучного осіменіння сільськогосподарських тварин. Позитивних результатів дослідники досягли при вивченні впливу гетерозису на підвищення м'ясної і молочної продуктивності тварин.

У досліджуваній період в УНДІ тваринництва степових районів ім. М.Ф. Іванова «Асканія-Нова» плідно працював академік Л.К. Гребень, учень і послідовник академіка М.Ф. Іванова. Гребень тривалий час працював з цим видатним ученим, а пізніше керував роботою з подальшого розвитку його наукової та практичної спадщини. Під керівництвом цих видатних учених виведено асканійську тонкорунну породу овець і українські степові білу та рябу породи свиней, які стали основними поліпшуючими породами в південних областях України. У 1957 р. науковці інституту завершили роботу над виведенням високопродуктивних овець породи «багатоплідний каракуль». Плодючість цих тварин становить 150–160 ягнят на 100 маток, а вихід смушків першого сорту – до 60% [10, с. 11]. Вчені продовжували розпочату М.Ф. Івановим роботу над розведенням та акліматизацією диких тварин і птиці, з розробки методів видової і більш віддаленої гібридизації. У процесі виведення продуктивніших порід накопичувався величезний експериментальний матеріал,

який в подальшому слугуватиме фундаментом для розробки сучасної теорії породоутворення, наукових основ біотехнологічної селекції, створення нових популяцій і ліній. У результаті багаторічної праці над селекцією сільськогосподарських тварин виявлено основні вимоги, які сприяють ефективності та прискоренню цього процесу. Однією з таких вимог є збереження генетичної різноманітності популяцій. Неконкурентоспроможні породи, породні групи і лінії зникають. Успіх селекційної праці залежить від широти різноманітності ознак, і водночас, сама селекція сприяє звуженню цієї різноманітності.

Вчені України вивчили ефективність міжпорідного промислового схрещування молочних і м'ясо-молочних порід з м'ясними породами великої рогатої худоби. Одержано вагомі результати в галузі промислового схрещування у свинарстві та птахівництві. Загалом на досліджуваний період припадає перший етап в історії створення галузі спеціалізованого м'ясного скотарства в Україні. Завезені тварини спеціалізованих м'ясних порід (ангуси, герефорди, м'ясні шортгорни та ін.) використовувались у промисловому схрещуванні. Проводилися дослідження щодо їх адаптаційних можливостей цих тварин в різних умовах клімату, годівлі й утримання [8, с. 195].

Великої уваги потребувала розробка найбільш доцільної спеціалізації виробництва м'яса різних видів сільськогосподарських тварин. Раніше значна частина господарств займалася лише виробництвом свинини, а яловичину отримувала як побічну продукцію при виробництві молока. Як відомо, до числа хрущовських масштабних перетворень належала і програма нарощування обсягів тваринницької продукції, за якою швидке збільшення в 3,5 рази виробництва м'яса і молока на душу населення мало стати основою випередження США за рівнем життя вже в 60-і роки. Йшлося про збільшення кількості худоби більше як удвічі, однак за відсутності стабільної кормової бази. Науково-дослідні заклади розпочали розробку і впровадження у виробництво раціональної системи ведення тваринництва. Вчені опрацьовували ґрунтовні рекомендації з ефективного розвитку м'ясного скотарства: створення

відгодівельних комплексів, великих ферм з вирощування птиці на м'ясо; надавали методичну допомогу колгоспам і радгоспам в організації процесу інтенсивної відгодівлі свиней при найменших затратах кормів і коштів на одиницю продукції. З метою збільшення виробництва яловичини шляхом широкого впровадження промислового схрещування у скотарстві урядом передбачалося в подальшому створити мережу племінних заводів м'ясної худоби (репродукторів).

Вагомими були здобутки сільськогосподарської науки і в галузі птахівництва. Поряд з виведенням нових порід сільськогосподарської птиці вчені запропонували ряд заходів, спрямованих на підвищення її продуктивних якостей. Зокрема, було розроблено рекомендації для промислового схрещування курей яєчних порід з яйце-м'ясними. Науковці опрацьовували і впроваджували у виробництво нові методи підвищення продуктивності громадського бджільництва, рибопродуктивності колгоспних ставків, шовківництва тощо. Науковці Української дослідної станції птахівництва опрацювали систему інтенсивного вирощування курчат на м'ясо протягом року. Відзначався своєю ефективністю метод вирощування полтавських глинястих курчат, які у віці 90 днів мали середню вагу 1,3 кг, а на 1 кг приросту потребували 3,9 кормової одиниці. На станції велась робота над виведенням гібридних курей, здійснювалась розробка системи інтенсивного утримання курей-несучок у широкогабаритних пташниках з механізацією усіх виробничих процесів, що давало можливість одній пташниці доглядати 6-12 тис. курей [11, с. 24]. У 1959 р. з метою покращення науково-дослідної роботи з птахівництва республіканську дослідну станцію було реорганізовано в Український науково-дослідний інститут птахівництва, в якому тривала робота над виведенням високопродуктивних ліній порід російської білої, плімутрок, нью-гемпшир та поліпшенням якостей полтавських курей, українських качок і великих сірих гусей.

Вчені УНДІ рибного господарства розробили системи ведення рибного господарства в зонах Лісостепу і Полісся УРСР на прикладі колгоспів таких

районів: Волочиського Хмельницької області; Сквирського – Київської; Уманського і Жашківського – Черкаської; Городецького і Рава-Руського – Львівської області. Також опрацьовано систему інтенсивного використання ставків і нові норми виробітку для рибгоспів [12, с. 38].

Вченими Відділення тваринництва (НДІ тваринництва Лісостепу і Полісся УРСР, УНДІ тваринництва степових районів ім. М.Ф. Іванова “Асканія-Нова”, Полтавський НДІ свинарства, Київська дослідна станція тваринництва) проводилася значна робота з розробки, удосконалення та впровадження методу штучного запліднення сільськогосподарських тварин. Питаннями цієї проблеми і розробкою апаратури займався відомий вчений академік О.В. Квасницький (Полтавський НДІ свинарства) [13, с. 7]. Його наукові здобутки в галузі фізіології травлення, вищої нервової діяльності, лактації, репродукції сільськогосподарських тварин стали цінним внеском у скарбницю світової науки.

Організація племінної роботи на базі штучного запліднення сприяла масовому поліпшенню порідних і продуктивних якостей сільськогосподарських тварин. У подальшому світова наука визнає пріоритет українських учених у розробці та практичному використанні штучного запліднення сільськогосподарських тварин, методів багаторічного зберігання сперми із збереженням її відтворювальної здатності та трансплантації ембріонів. Ці відкриття слугуватимуть технологічною основою широкомасштабного відтворення високопродуктивних генотипів у багатьох країнах світу.

Співробітниками наукових установ УАСГН було вивчено хімічний склад і поживність місцевих кормів, що дало змогу розробити наукові основи годівлі сільськогосподарських тварин. Однак слід зазначити, що практично невирішеними залишались питання білкового і фосфорного живлення сільськогосподарських тварин. Майже 30% білка і фосфору не одержували в раціонах годівлі утримувані в колгоспах і радгоспах тварини, тому поставала потреба в збільшенні виробництва білка на полях, розширення промислового виробництва трикальційфосфату для тваринництва. Для збалансування

кормових раціонів і підвищення перетравності кормів вчені рекомендували додавати азотовмісні речовини, зокрема синтетичну сечовину, амонійні солі та відходи м'ясо-молочної промисловості. Для збільшення вмісту протеїну в кормах застосовувалися змішані посіви злакових і бобових культур, часто посіви кукурудзи із соєю, суданкою та іншими культурами.

Вагомим досягненням науки стало винайдення антибіотиків, застосування яких значною мірою підвищувало ефективність тваринницької галузі. На той час в республіці діяло 5 державних підприємств з виробництва кормового біоміцину, однак впроваджувалися антибіотики на фермах колгоспів і радгоспів дуже повільно, в багатьох випадках – через високу реалізаційну вартість, що вдвічі перевищувала собівартість. Завдяки тривалим науковим дослідженням працівників ветеринарної медицини і здійснення ними лікувальних і профілактичних заходів, було ліквідовано такі важкі захворювання тварин як сап, сказ, інфекційна анемія коней. Вченими УНДІ експериментальної ветеринарії було винайдено ефективні препарати проти рожі й чуми свиней, розроблено діагностичні засоби виявлення хворих тварин на туберкульоз і бруцельоз. Тривала робота над опрацюванням методів лікування цих небезпечних для тварин хвороб.

Окрім УНДІ експериментальної ветеринарії з двома науково-дослідними ветеринарними станціями, на Україні функціонувало понад десять ветеринарних кафедр у 5 навчальних закладах, де працювала велика кількість докторів і кандидатів ветеринарних наук. У республіці налічувалося близько 200 виробничих ветеринарних лабораторій [13, с. 11]. Увага науковців ветеринарної медицини зосереджувалась на винайденні засобів ліквідації таких небезпечних хвороб як туберкульоз, бруцельоз, інфекційний риніт, ящур, а також на розробку заходів боротьби з незаразними та інвазійними захворюваннями. Перед науково-дослідними і навчальними закладами, перш за все УНДІ експериментальної ветеринарії, уряд на найближчий час ставив завдання розробити ефективні методи боротьби з переліченими та іншими захворюваннями сільськогосподарських тварин і птиці. При потребі

планувалося розширення лабораторій, оснащення їх новітнім устаткуванням, залучення до роботи кращих спеціалістів.

Наукові колективи Відділення тваринництва активно здійснювали пропаганду досягнень науки і передового досвіду в галузі сільського господарства загалом й тваринництва зокрема. Так, у 1960 р. було видано 9 монографій, 16 методичних праць, 4 довідники і посібники, 16 брошур, 37 рекомендацій, 5 листівок і плакатів; надруковано 229 журнальних і 100 газетних статей. З питань ведення сільського господарства організовано 60 різних курсів, 247 семінарів, прочитано 1486 лекцій, проведено 230 екскурсій, 39 конференцій, 285 інструктажів і консультацій, 22 виступи на радіо [12, с. 42].

Отже, вчені науково-дослідних установ УАСГН, біологічного відділення АН УРСР, а також відповідних кафедр сільськогосподарських вузів працювали над розробкою науково обґрунтованих заходів з подальшого збільшення обсягів виробництва і зниження собівартості яловичини, свинини, м'яса птиці, молока, вовни, яєць та інших продуктів тваринництва [15]. При цьому увага зосереджувалась на опрацюванні більш ефективних методів утримання, годівлі, розведення сільськогосподарських тварин і птиці, удосконаленні організації та техніки штучного запліднення тварин та підвищення його ефективності в напрямку поліпшення племінних і продуктивних якостей тварин, ліквідації яловості, раціонального використання плідників, тривалого зберігання розплідного матеріалу.

Список використаної літератури

1. *Баран В. К.* Україна 1950–1960-х рр. : еволюція тоталітарної системи / В. К. Баран ; Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 1996. – 448 с.
2. *Беренштейн Л. Ю.* Аграрні проблеми в діяльності М. С. Хрущова / Л. Ю. Беренштейн // Матеріали наук. семінару 14 квітня 1994 р., присвяченого 100-річчю від дня народження М. С. Хрущова. – К., 1995. – С. 79–87.
3. *Історія господарства : Україна і світ : підручник* / Б. Д. Лановик, З. М. Матисякевич, Р. М. Матейко ; за ред. Б. Д. Лановика. – К. : Вища шк., 1995. – 480 с.

4. *Всесоюзное совещание работников сельскохозяйственной науки: Материалы совещания работников с.-х. науки 19–23 июня 1956 года / под ред. И. А. Минкевича. – М. : Сельхозиздат, 1957. – 627 с.*

5. *ЦДАВО України, ф. р–4861, оп. 1, спр. 1, арк. 52–58.*

6. *ЦДАВО України, ф. р–4861, оп. 1, спр. 1, арк. 6–8.*

7. *ЦДАВО України, ф. р–4861, оп. 1, спр. 2302, 140 арк.*

8. *Генетика і селекція в Україні на межі тисячоліть : у 4 т. / редкол. : В. В. Моргун (голов. ред.) та ін. – К. : Логос, 2001. – Т. 4. – 675 с.*

9. *ЦДАВО України, ф. р–4861, оп. 1, спр. 80, арк. 319–333.*

10. *Власюк П. А. Підсумки роботи за 1957 р. і завдання УАСГН на 1958 та найближчі роки / П. А. Власюк // Вісн. с.-г. науки. – 1958. – № 5. – С. 2–28.*

11. *Власюк П. А. Підсумки роботи науково-дослідних установ УАСГН за 1958 р. і завдання на 1959–1965 рр. / П. А. Власюк // Вісн. с.-г. науки. – 1959. – № 8. – С. 18–43.*

12. *Короткий звіт про наукову діяльність установ Української академії сільськогосподарських наук за 1960 р. – К. : Вид-во УАСГН, 1961. – 99 с.*

13. *Бубновський М. Д. Завдання сільськогосподарських науково-дослідних установ України в світлі рішень XXI з'їзду КПРС / М. Д. Бубновський // Вісн. с.-г. науки. – 1959. – № 8. – С. 4–18.*

14. *Вергунов В. А. Історія Української академії сільськогосподарських наук (1956–1962). До 110-річчя створення Нац. аграр. ун-ту / В. А. Вергунов, Н. Б. Щebetюк ; УААН, ДНСГБ ; за заг. ред. В. А. Вергунова. – К. : Аграр. наука, 2008. – 304 с. – (Іст.-бібліогр. сер. «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії» ; кн. 26).*